

Комісарчук Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

Анотація. Стаття присвячена визначенню особливостей тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів в Україні.

Ключові слова: розслідування злочинів, тактика огляду місця події, тероризм, терористичний акт.

Постановка проблеми. Тероризм – це найбільш тяжкий злочин міжнародного характеру. Міжнародна протиправність таких діянь закріплена в міжнародних договорах та кримінальному законодавстві України.

Основні міжнародно-правові акти, пов'язані з тероризмом, такі: Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р.; Європейська конвенція про боротьбу із тероризмом 1977 р.; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення 1991 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р.

Статті КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини терористичного характеру: ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до створення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи або терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

На даний час проблема розкриття і розслідування злочинів терористичного характеру є однією з найбільш важливих і складних у справі боротьби зі злочинністю. У цьому плані розробка й удосконалення тактики слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій становить одне з головних завдань криміналістики. У процесі розслідування злочинів важливе значення мають конкретні слідчі (розшукові) дії. Найчастіше на початковому етапі розслідування терористичних актів здійснюються провадження огляду, допитів потерпілих і свідків, а також призначення та провадження експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дані слідчі (розшукові) дії досить детально описані в літературі, тому при визначенні основних тактичних положень огляду місця події при розслідуванні терористичних актів ми зупинимося лише на їх особливостях в межах предмету дослідження статті.

Мета статті – визначити особливості тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, хочеться відзначити загальні рекомендації щодо планування та послідовності провадження слідчих дій при розслідуванні злочинів терористичного характеру. Як показує аналіз практики для розслідування злочинів даної категорії, найбільш ефективною є така тактика:

1) спочатку проводяться слідчі дії, що дозволяють найефективніше оцінити обстановку злочину, а також перевірити максимально можливу кількість слідчих версій (огляд місця події, призначення експертиз);

2) при організації і плануванні розслідування комплекс слідчих дій повинен проводитися одночасно з комплексом негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових дій (спрямованих на встановлення особи терористів, їх злочинних зв'язків, затримання злочинців, запобігті їх спробам зникнення з місця події, з подальшим переховуванням) і контртерористичних заходів (спрямованих на мінімізацію наслідків злочину, надання допомоги потерпілим, запобігання новим актам тероризму, придушення збройного супротиву злочинців);

3) з метою запобігання «просочуванню» інформації і організації терористами активної протидії розслідуванню по можливості необхідно здійснити одночасне провадження заходів в межах відповідних ситуацій, в яких беруть участь злочинці і пов'язані з ними особи (одночасний обшук двох та більше осіб, місць, приміщень, житла тощо, огляд, призначення та провадження експертиз за участю терористів, контроль і запис переписок з терористами);

4) з метою забезпечення інформаційної безпеки розслідування обов'язково обмежується і контролюється доступ представників засобів масової інформації на місце події злочину, а також сторонніх осіб. По можливості, в максимально короткий термін, з початку розслідування, забезпечується максимальна ізоляція учасників і очевидців злочину терористичного характеру (принаймні, до закінчення провадження невідкладних слідчих (розшукових) дій);

5) перш за все, порядок провадження слідчих (розшукових) дій повинен визначатися тією слідчою ситуацією, яка склалася на даному етапі кримінального провадження, і опиратися не лише на організаційні можливості, але і на тактичну доцільність з точки зору забезпечення збереження доказів;

6) на початковому етапі розслідування потрібно по можливості уникати провадження одночасного допиту двох та більше осіб, а саме, як між підозрюваними, так і між підозрюваними і свідками і потерпілими, оскільки на даному етапі, як правило, ще досить замало, недостатньо інформації про психологічні особливості, групову роль, психологічний стан допитуваних, їх можливості щодо здійснення психологічного тиску на свідків, у тому числі щодо їх фізичного знищення;

7) першочергове значення при плануванні, організації і провадженні слідчих (розшукових) дій має бути приділене забезпеченню безпеки їх учасників, оскільки сучасний тероризм характеризується не лише високою мірою організованості, великими фінансовими можливостями, але і великим деструктивним потенціалом, внаслідок чого можна очікувати фізичного знищення не бажаних терористам учасників слідчої (розшукової) дії.

Отже, розглянемо тактичні особливості провадження огляду місця події під час розслідування терористичних актів більш детально.

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, що є однією з найбільш поширених і вивчених. При цьому в рамках дослідження практично неможливо розглянути усі можливі варіанти огляду місця злочину залежно від конкретних злочинів даної категорії і їх специфіки.

Із зазначених причин у даній частині дослідження ми обмежимося вивченням особливостей, що характеризують огляд місця події при розслідуваних злочинах, що вчиняються найбільш типовими способами. Зауважимо, що типовими є такі способи вчинення злочинів терористичного характеру, як вибухи із застосуванням вибухових речовин і вибухових пристроїв (63,5% від усіх способів злочину), а також захоплення заручників (28,8%). Враховуючи зазначене, розглянемо детальніше огляд місця події при розслідуванні злочинів терористичного характеру, які вчиняються типовими способами. На жаль, окремі із науковців схильні занижувати інформаційне значення огляду місця події в межах якого використовувалися вибухові пристрої, речовини і вважають їх ма-лоінформативними. На наш погляд, ця позиція є не лише помилковою, але і тактично невірною, оскільки учасники цієї слідчої (розшукової) дії завчасно налаштовуються на формальне відношення до його провадження. Але так чи інакше дана слідча (розшукова) дія проводилася у всіх вивчених нами випадках за яких мало місце використання вибухових пристроїв та речовин. Варто зазначити, що огляд місця події, де відбулося вчинення злочинів терористичного характеру з використанням вибухових пристроїв проводиться по загальних правилах і на загальних підставах, хоча є і свої тактичні особливості.

Тактика огляду місця події при розслідуванні злочину терористичного характеру багато в чому визначатиметься слідчою ситуацією, що склалася. Перш за все, вона залежатиме від того, де стався вибух, чи проводилися перед цим контр терористичні заходи, який вони дали ефект, чи висували терористи свої вимоги, які погрози висловлювали, яка частина погроз була реалізована, чи не надходило додаткових погроз або інформації про можливість повторних вибухів.

На етапі підготовки до огляду місця події мають бути використані наступні комплекси заходів:

1) забезпечення безпеки всіх учасників слідчої (розшукової) дії: ліквідація пожежі, яка виникла в результаті вибуху, дослідження території на наявність інших вибухових пристроїв, речовин за участі спеціальних підрозділів Збройних Сил України або СБУ, надання медичної допомоги особам, що її потребують, тощо;

2) заходи, що забезпечують збереження доказової інформації: належний захист та оточення місця події, евакуація всіх осіб, що знаходяться там, обмеження доступу на оточену територію – дозволяється лише співробітниками правоохоронних органів і учасникам контртерористичної операції, а також запрошених фахівців; визначення порядку проведення огляду – від периферії до центру вибуху;

3) заходи, що забезпечують конфіденційність розслідування: обмеження доступу представників засобів масової інформації, обмежене спілкування всіх учасників вибуху з іншими особами (крім рідних і близьких); видалення сторонніх осіб (при цьому встановлюється їх особа, підстави перебування на місці події і так далі). На практиці відомі випадки, коли перебування сторонніх осіб на місці огляду події призводило до дезорієн-

тації роботи органів досудового розслідування, до небажаного витоку інформації, до знищення доказів на місці події.

Якщо ситуація вимагає евакуації з місця події потерпілих від вибуху, у такому випадку керівник слідчо-оперативної групи фіксує установні дані евакуйованих осіб, а також попереджає медичних працівників про необхідність збереження всіх осколків і фрагментів вибухових пристроїв, або можливих вибухових речовин (їх елементів). Якщо на місці події внаслідок вибуху є завали, тоді в екстремному порядку організуються пошуково-рятувальні роботи. Також потрібна ретельна перевірка місця події на предмет прихованих вибухових пристроїв, вибухонебезпечних речовин, з метою уникнути повторних вибухів.

Якщо є хоча б найменша підозра на можливість повторного вибуху люди мають бути негайно евакуйовані на безпечну відстань від означеного місця. Мають також місце випадки, коли на місці вибуху знаходили не лише саморобні детонатори, але й закамфльовані вибухові пристрої, які були розраховані на спрацювання у присутності великої кількості людей. Тому, з метою забезпечення відповідної безпеки на місці події викликаються спеціаліста – вибухотехніка.

Після підготовки місця події до огляду, евакуації людей, надання невідкладної медичної допомоги і забезпечення безпеки учасників огляду, переходять до робочої стадії – власне огляду місця події. Безпосередньо при проведенні огляду місця події увага повинна звертатися на можливі місця перебування, звідки проникли на об'єкт та напрямок відходу терористів, найбільш вірогідні висхідні позиції, з яких очевидці могли б побачити і запам'ятати зовнішність злочинців, місця вірогідної стоянки транспорту, сліди протекторів транспортного засобу, ймовірні напрямки пересування терористів. Дані інформація негайно повідомляється іншим учасникам слідчої оперативної групи, яка займається паралельно організацією загороджувальних, пошукових, оперативно-розшукових заходів. Такі відомості здатні істотно полегшити роботу груп, відповідальних за організацію пошуку злочинців, переслідуючи їх «по гарячих слідах», а також пошуку очевидців події, здатних описати зовнішність і напрям руху в якому зникли терористи з місця події.

Послідовність огляду місця події необхідно планувати, виходячи з двох видів чинників: 1) соціальної значущості об'єктів, розташованих на території (в межах) вибуху; 2) міркувань забезпечення максимального збереження (убезпечення) доказів.

Тому в першу чергу огляду піддаються об'єкти високої соціальної значущості (наприклад, пошкоджена електростанція, вузол електро-передач, водопровід і так далі). Потім (або, бажано одночасно) оглядати місця, де ймовірність зникнення слідів найбільш висока: розташовані зовні від критих об'єктів місця в яких, у першу чергу, необхідно відновити рух людей, і так далі. Огляду підлягає не лише осередок ураження, але і вся територія, на якій можуть залишитися сліди вибуху.

Серед криміналістів найбільш ефективною визнана тактика огляду місць вибухів по секторах у 90°, кордони яких рекомендується чітко означити, починаючи від епіцентра вибуху. Кожному сектору дається умовний номер або інше позначення, яке необхідне для подальшого складання протоколу і опису виявлених в секторі слідів. Сектори оглядаються лінійним способом (прочісуванням). З особливою ретельністю повинні фіксуватися місця розташування залишків вибухових пристроїв, речовин й інші місця вибуху. При описі цих слідів вказується не лише сектор, але і азимут, а також відстань від епіцентру вибуху. При

цьому бажано відображати дані сліди на схемах огляду місця події.

Окрім осколків і слідів вибухових пристроїв, речовин, вилучаються предмети з найбільшою кількістю слідів окопчення і оплавлення тощо. Якщо предмет досить громіздкий, у зв'язку з чим не може бути вилучений, з окопченної (оплавленої) поверхні рекомендується зробити змиви спеціальними тампонами змоченими в ацетоні, а потім – у воді.

Як показує практика, найчастіше у ході огляду місць вибухів вилучаються деталі і осколки вибухових пристроїв, сліди вибухової речовини, описуються пошкодження і встановлюється заподіяний матеріальний збиток, вилучається одяг постраждалих, зіпсований, понівечений вибухом. Рідше виявляють сліди транспортних засобів терористів. Сліди злочинців при цьому виявляються досить рідко. Проте на місці вибуху можна вилучити недопалки сигарет, викурених (за словами свідків-очевидців) злочинцями, частки пошкодженого одягу і взуття, сліди пальців рук, сліди взуття, використаних злочинцями інструментів, потожирових слідів та ін.

Важливе місце у забезпеченні безпеки місця події відіграють запрошені фахівці. Як показує аналіз кримінальних справ, вони запрошувалися у 100% оглядів місць вибухів і місць утримання заручників у ситуаціях, коли терористи погрожували вибухом. Особлива роль при цьому відводиться фахівцям експертних вибухотехнічних лабораторій при МВС і МЮ України. Їх залучення на ранніх стадіях огляду дозволяє своєчасно отримати орієнтуючу інформацію про тип вибухового пристрою, передбачуваний радіус вибуху, дати орієнтуючу інформацію про зовнішній вигляд вибухового пристрою, можливості виявлення його комплектуючих, окремих фрагментів, можливих місць їх виявлення тощо.

Участь спеціаліста-вибухотехніка дозволяє правильно спланувати тактику огляду місця події, визначити епіцентр вибуху, територію огляду, бажану послідовність. Окрім того, його участь також необхідна, якщо є небезпека повторних вибухів, знаходження закамфльованих вибухових пристроїв.

З додаткової інформації фахівець-вибухотехнік інколи може висловити припущення про місце, спосіб виготовлення вибухового пристрою, рівень професіоналізму особи, що виготовила його, спосіб приведення його в дію (контактний, дистанційний, керований по радіо і так далі), відстань, на якій знаходився у момент вибуху злочинець. Дана інформація вкрай важлива для організації пошукових заходів.

Окрім фахівця-вибухотехніка, до огляду може бути запрошений фахівець-медик для встановлення характеру пошкоджень, уражень, їх походження, відстань, на якій знаходився потерпілий у момент вибуху від осередка ураження. Така інформація також має вкрай важливе значення як для якісного огляду, так і для уточнення ролі конкретної особи у події – механізми злочину. Так, наприклад, якщо потерпілий вказує, що під час вибуху він знаходився на відстані 20 м від епіцентру події, а характер уражень і сліди вибухової речовини на одязі дають підстави вважати спеціалісту, що його місцеперебування в момент вибуху було поблизу від вибухового пристрою, то зазначене може насторожити слідчих. У такому разі потрібна ретельна перевірка потерпілого на причастність до організації вибуху.

За необхідності, до огляду можуть запрошуватися й інші спеціалісти: співробітники МНС, комунальних служб, спеціалісти – автотехніки, інженери з експлуатації залежно від ураженого вибухом об'єкту (так, якщо вибух стався на залізниці,

наприклад, для залізничних катастроф – це інженери залізничних шляхів сполучення, для вибухів на електростанціях – енергетики і так далі).

При огляді місць захоплення та утримання заручників (другий по частоті зустрічається типовий спосіб вчинення злочинів даної категорії) тактика не має істотних особливостей. Проте варто пам'ятати, що основним принципом огляду місця захоплення у даному випадку є забезпечення безпеки його учасників.

На підготовчій стадії огляду проводяться ті ж заходи, що і при огляді місць вибуху:

1) евакуація і надання медичної допомоги заручникам з встановленням особи (по можливості) їх особистих даних, або з фіксацією в протоколі місць їх розміщення в установах охорони здоров'я (в разі важкого стану або неможливості встановлення особи потерпілого);

2) убезпечення (оточення) місця огляду, видалення сторонніх осіб, забезпечення конфіденційності розслідування;

3) пошук і знешкодження вибухових пристроїв (у випадку, якщо є підозра, що терористи користувалися ними для утримання заручників). На наявність закамфльованих вибухових пристроїв може вказувати використання терористами відповідних погроз і шантажу, відповідні звернення на адресу влади, погроза вибуху заручникам, а також вказівки потерпілих про прослуховування переговорів з терористами.

У даному випадку на першому плані виступають не сліди ураження (як у випадку використання вибухових пристроїв), а сліди присутності терористів, що захопили заручників. Тому огляд повинен проводитися як на об'єкті утримання заручників, так і зовні (якщо заручники утримувалися в приміщенні).

Зовні від об'єкта, в межах території на якій розташований об'єкт, можуть бути виявлені: 1) сліди автотранспорту: сліди шин, машинного масла, сліди гальмування, сліди фарби, якщо транспорт злочинців в поспіху зачепив інші об'єкти; 2) сліди спостереження терористів за об'єктом: недопалки сигарет, відбитки пальців, сліди тривалого знаходження на одному місці: прим'ятий ґрунт, трава, якщо в нежитлових приміщеннях сусідніх будівель – це сліди пальців рук, взуття, потожирові сліди, мікрочастки; 3) сліди використання зброї для проникнення на об'єкт – гільзи, кулі, частки пороху, сліди пострілів тощо; 4) сліди відходу терористів: забуті в поспіху речі, сліди взуття, рук, потожирові сліди, мікрочастки, сліди шин автотранспорту тощо.

Всередині об'єкта: 1) сліди перебування заручників – місця їх розташування, життєдіяльності, місця зв'язування, утримання, можливе знаходження слідів крові поранених, постраждалих; 2) сліди діяльності терористів: сліди використання холодної або вогнепальної зброї, або, власне даних видів зброї; предмети, що належать злочинцям, сліди крові, волосся терористів, а також сліди крові, біологічні і мікрооб'єкти, що належать потерпілим; сліди, що свідчать про насильницькі дії злочинців по відношенню до потерпілих (кайданки, обірвані мотузки, речовини, що використовувалися злочинцями для катування, знуцання над потерпілими, для того, щоб припинити їх супротив, зламати психологічно). Дані сліди у подальшому є важливим джерелом доказів причетності до злочину конкретних осіб. Ведучи мову про злочини, що пов'язані з пропагандою тероризму, при огляді місця злочину (в даному випадку це може бути офіс, робочий кабінет осіб, що займаються вказаним видом діяльності, квартири і тому подібне) особливу увагу варто приділити оргтехніці (інформаційним слідам).

Зокрема, необхідно оглянути комп'ютери, диски, дискети підозрюваних осіб – суб'єктів злочину. Необхідно з'ясувати, чи є на електронних носіях інформація, що свідчить про активну пропаганду ними ідей тероризму. Крім того, доцільно зафіксувати електронні адреси повідомлень, відправлених по електронній пошті, з'ясувати відповідні паролі. Треба перевірити повідомлення, що відправляються і отримуються електронною поштою з ір-адреси обшукуваного приміщення. Особливу увагу варто звернути на те, чи проводилася масова або індивідуальна розсилка матеріалу агітаційного характеру підозрюваними особами – можливими суб'єктами злочину на конкретні електронні адреси. Крім того, необхідно з'ясувати, чи видалялася інформація з електронних носіїв, які зміни в них залишилися. По можливості, за допомогою відповідних фахівців, відновити раніше знищені файли або їх частини.

При цьому велику користь при огляді може надати фахівець у сфері програмування і роботи з комп'ютерами. Зокрема, його консультації можуть допомогти організувати обшук найбільш ефективним чином. Окрім зазначеного, істотна увага має бути приділена документам, брошурам, журналам, іншим паперово-інформаційним носіям, що знаходяться в обшукуваному приміщенні.

У випадках, якщо мала місце злочинна діяльність, пов'язана з фінансуванням тероризму, в приміщенні, що оглядається, також слід звертати особливу увагу на електронні і паперові носії. Як фахівця доцільно запрошувати особу, що має спеціальну фахову підготовку у сфері бухгалтерського обліку і аудиту, особливостей фінансових операцій, економіки. При огляді необхідно з'ясувати, чи є блокноти, зошити з вмістом конкретних цифр, фінансових операцій.

Слід мати на увазі, що можливо, злочинці мають свою систему умовних позначень для вказаних операцій та сумм. В такому випадку папери, що викликають підозру, можуть бути вилучені з метою подальшого їх детального аналізу. Крім того, доцільно прослухати повідомлення, що записані на автовідповідач телефонних апаратів, що знаходяться в приміщенні. У разі необхідності вилучити відповідні записи. Також варто оглянути комп'ютери, диски, інші електронні носії інформації.

При цьому спеціаліст у межах провадження огляду може надати допомогу і підказати, на що варто звертати особливу увагу.

Висновки. Таким чином, на підставі розглянутих особливостей проведення оглядів при деяких видах злочинів і злочинної діяльності терористичного характеру хочеться відзначити таке. Незважаючи на те, що дані злочини не відрізняються латентністю, встановлення їх ознак, а на основі них розпочавши кримінальне провадження з відповідним внесенням інформації в ЄРДР, як правило, не викликає особливих складностей, на наш погляд, досліджувана категорія злочинності відноситься до однієї із самих складних для розслідування. Вона вимагає високої професійної кваліфікації, оптимального технічного оснащення розслідування, задіяння великої кількості сил ОВС і суміжних структур. При організації розслідування членам слідчої групи необхідно постійно пам'ятати про необхідність забезпечення безпеки учасникам огляду – потерпілим, свідкам, понятим, іншим учасникам розслідування (експертів, перекладачів, фахівців). Розслідування повинно проводитися за умов суворого дотримання конфіденційності. Лише одночасне дотримання цих умов дозволить досягти оптимальних результатів у розслідуванні.

Комисарчук Р. В. Особенности тактики осмотра места происшествия при расследовании террористических актов

Аннотация. Статья посвящена определению особенностей тактики осмотра места происшествия при расследовании террористических актов на Украине.

Ключевые слова: расследование преступлений, тактика осмотра места происшествия, терроризм, террористический акт.

Komisarchuk R. Features of tactic of review of place of event are at investigation of assassinations

Summary. The article is devoted to the features of tactic of review of place of event at investigation of assassinations in Ukraine.

Key words: investigation of crimes, tactic of review of place of event, terrorism, assassination.